

ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

GENERAL FEATURES OF COMMUNICATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Приймак І.В.,

*здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із здійсненням повідомлення у кримінальному провадженні. Оскільки становлення правової держави і громадянського суспільства неможливе без ефективного і справедливого правосуддя, яке, зі свого боку, неможливе без дотримання відповідної правової процедури.

Зазначається, що в низці проблем організації та функціонування органів досудового розслідування в Україні важливу роль варто відвести вирішенню питань здійснення повідомлення у кримінальному провадженні, оскільки належне виконання його суб'єктами своїх обов'язків щодо повідомлення учасників невід'ємно пов'язане з можливістю обох сторін безперешкодно реалізувати свої процесуальні права та виконувати покладені на них обов'язки.

У статті зазначено, що здійснення досудового розслідування та судового розгляду відрізняється специфічним характером процесу та імперативним методом регулювання цих правовідносин, які зумовлюють чітко виражену специфіку способів захисту громадянами своїх прав та законних інтересів, а також гарантій їх забезпечення. Однією з таких гарантій є норми кримінального процесуального законодавства, які передбачають поняття, форми та порядок здійснення повідомлення учасників кримінального провадження. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України врегульовує тільки окремі аспекти здійснення повідомлення у кримінальному провадженні, не повною мірою розкриваючи поняття «повідомлення». Водночас ці норми поширюються лише на частину правовідносин, які виникають між суб'єктами кримінального провадження щодо повідомлення осіб, котрі беруть у ньому участь. Це суттєво відображається на реалізації таких засад як право на доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, змагальність сторін та надання ними суду своїх доказів й у доведеності судом їх переконливості, оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, забезпечення права на захист тощо. Зазначається, що положення КПК України, які регулюють способи та порядок повідомлення учасників кримінального провадження, в окремих випадках характеризуються непослідовністю та суперечливістю. У кінцевому підсумку це впливає на формування єдиної судової практики здійснення викликів та повідомлень.

Ключові слова: кримінальне провадження, виклик, учасники кримінального провадження, повідомлення, слідчий, прокурор.

The article focuses on investigating issues related to the enforcement of criminal proceedings. Since the establishment of the rule of law and civil society is impossible without an efficient and fair administration of justice, which in turn is impossible without respect for due process.

It is noted that among a number of problems of organization and functioning of pre-trial investigation bodies in Ukraine, an important role should be given to solving issues of notification in criminal proceedings, because the proper performance of its subjects of their duties regarding the communication of participants is inseparably linked to the possibility of both parties to freely exercise their procedural rights and perform the duties assigned to them.

The article noted that the implementation of the pre-trial investigation and the trial is different and specific nature of the process by mandatory regulation of these relations that determine the specificity distinct ways of protecting citizens' rights and interests and guarantee their security. One of such guarantee is the rules of criminal procedural law, which provide for the concepts, forms and procedure of notification of participants in criminal proceedings. Current Criminal Procedure Code (hereinafter referred to as the CPC) of Ukraine regulates only certain aspects of the communication in criminal proceedings, without fully revealing the notion of "notification". At the same time, these rules only cover part of the legal relations arising between the subjects of criminal proceedings regarding the notification of the persons involved in it. This is substantially reflected in the implementation of such principles as the right to access to justice and the bindingness of court decisions, the parties' adversarial nature and the submission of their evidence by the court, and the court's evidence of their persuasiveness, appeal against procedural decisions, actions or omissions, protection of the right of defense, etc. It is noted that the provisions of the CPC of Ukraine governing the methods and procedure of notification of participants in criminal proceedings are in some cases characterized by inconsistency and contradiction. In the end, this influences the formation of a single case law of calls and communications.

Key words: criminal proceedings, summons, participants in criminal proceedings, notice, investigator, prosecutor.

Постановка проблеми. Прийнятий Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року, який вступив в силу 20 листопада 2012 року, став новою сходинкою, яка відокремила нас від минулого та наблизила до європейського майбутнього. Безперечно, нове важко сприймається, особливо якщо нове абсолютно все, а не окремі норми, що трапляється під час унесення змін до законодавчих актів. КПК України поставив країну в нові умови, потребує переорієнтації роботи правоохоронних органів, зміни в підходах не лише до процесуальної діяльності під час кримінального провадження, а й до зміни у світоглядних орієнтирах. У зв'язку з цим важливого значення набуває здійснення повідомлення учасників кримінального провадження на різних стадіях кримінального процесу. У КПК України закріплено низку норм, які врегульовують порядок здійснення повідомлення у кримінальному провадженні (глава 6 «Повідомлення» та глава 11 «Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід»), проте під час застосування їх у практичній діяльності виникають суперечності у зв'язку із наявністю значних прогалів у законі, що тягне за собою порушення правової процедури та спричиняє порушення прав і свобод людини.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика здійснення повідомлення досліджувалась крізь призму інформування, а саме окремі аспекти цієї проблеми розкривались у працях вітчизняних науковців: Ю.П. Алєніна, О.М. Дроздова, І.І. Когутича, А.В. Красницької, О.Р. Михайленка, І.В. Івашенка та інших. До зарубіжних науковців, які займалися дослідженням зазначених питань, належать А.Т. Боннер, В.Л. Головков, О.С. Гречишнікова, Т.Г. Дудукіна, С.П. Єфимічев, В.В. Кальницький, С.С. Кузьмін, І.Д. Перлов, Н.А. Сельодкіна, А.В. Шуваткін та інші. Питання щодо повідомлення залишаються актуальними й на сьогодні.

Метою статті є дослідження сутності повідомлення у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Повідомлення – це процесуальний акт, який застосовується для забезпечення прав учасників кримінального провадження і здійснюється в ситуаціях, передбачених як нормами КПК України, так й інших законів України. Наприклад, у разі постановлення виправдувального вироку закриття кримінального провадження за відсутністю подій кримінального правопорушення, відсутністю в діянні складу кримінального

правопорушення або не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпання можливостей їх отримати, слідчий, прокурор або суд зобов'язані на прохання особи письмово повідомити в місячний строк про своє рішення трудовий колектив, у якому працює особа. Якщо відомості про засудження або притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього як запобіжного заходу взяття під варту були поширені в засобах масової інформації, то на вимогу цього громадянина, а в разі його смерті – на вимогу його родичів чи органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, прокурора або суду засоби масової інформації протягом одного місяця роблять повідомлення про рішення, що реабілітує громадянина [1].

Термін «повідомлення», в тому сенсі, який вкладається в нього ст. 111 КПК України, є новим для кримінального процесу України. У КПК України 1960 року слова «повідомлення» й «повідомляється» вживалися в різних значеннях і, власне, юридичними термінами не були. Так, у ч. 4 ст. 177 «старого» КПК мова йшла про наступне повідомлення прокурора про проведений обшук та його результати; ст.ст. 215 та 217 містили вказівку на письмове повідомлення про закриття справи та про визнання досудового слідства у справі закінченим; ст. 254 КПК 1960 року формою повідомлення підсудного про день розгляду справи в суді називала повістку про виклик до суду тощо. Втім, інші процесуальні кодекси України використовують це поняття в аналогічному до ст. 111 КПК України 2012 року сенсі, і практика використання повідомлень у цивільному чи адміністративному судочинстві є усталеною. Так, ч. 2 ст. 128 Цивільного процесуального кодексу України визначає, що «судові повістки-повідомлення» надсилаються особам, які беруть участь у справі щодо вчинення процесуальних дій, у яких участь цих осіб у провадженні не є обов'язковою [3]. Ч. 2 ст. 124 Кодексу адміністративного судочинства України майже дослівно повторює зазначену норму ЦПК. Кодекс про адміністративні правопорушення визначає, що повідомлення про розгляд справи особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, здійснюється у формі повістки, а щодо інших осіб, які беруть участь у провадженні, встановлює, що вони повідомляються про день розгляду справи. У процесі розгляду справи про адміністративне правопорушення апеляційним судом або Верховним Судом усі особи, які беруть участь у провадженні, повідомляються про дату, час і місце судового засідання, причому неприбуття цих осіб для участі в судовому засіданні за загальним правилом не перешкоджає судовому розгляду справи.

Втім, КПК України 2012 року більш чітко, ніж інші процесуальні кодекси, розмежовує повідомлення (коли участь особи у процесуальних діях не є обов'язковою) й виклики, які здійснюються у формі повістки (коли учасник кримінального провадження зобов'язаний прибути для допиту чи участі в іншій процесуальній дії). Таким чином КПК України зробив суттєвий крок уперед, запровадивши чітку і зрозумілу систему процесуальних дій, спрямованих на залучення учасників кримінального провадження до проведення процесуальних дій, інформування про прийняте процесуальне рішення чи вже здійснену процесуальну дію. Варто відрізнити повідомлення у ст. 111 КПК України від інших видів повідомлень у кримінальному провадженні, насамперед – повідомлення про підозру (глава 22); повідомлення осіб, щодо яких проводились негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 253).

Адресатами повідомлень є лише ті особи – учасники кримінального провадження, участь яких у вчиненні процесуальної дії, про яку їм повідомляється, не є обов'язковою. Такий підхід відповідає засаді диспозитивності: сторона кримінального провадження, бувши вільною у використанні своїх прав, самостійно вирішує, чи брати їй участь у відповідній процесуальній дії,

з огляду на свої інтереси. Але за такої умови слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити право відповідного учасника провадження взяти участь у процесуальній дії, вчасно надавши відповідну інформацію щодо її проведення. Таким чином, ця норма корелює також зі ст. 223 КПК України «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій», ч. 3 якої передбачає, що слідчий та прокурор мають вживати належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Очевидно, що одним із зазначених заходів слугує повідомлення учасника кримінального провадження щодо процесуальної дії, вчинення якої може зачіпати його права та законні інтереси [2].

Повідомлення як процесуальна дія певною мірою слугує забезпеченню безпосередності дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7 та ст. 23 КПК України). Безпосередність як засада кримінального провадження, з огляду на зміст ст. 23 КПК України, стосується лише діяльності суду, але безпосередність участі суб'єктів кримінального провадження у процесуальних діях є важливою підвалиною найкращої практики реалізації судом засади безпосередності дослідження доказів.

Кодекс не визначає коло осіб, яким направляються повідомлення; зазначається лише, що повідомлення здійснюються «у випадках, передбачених цим Кодексом» і що повідомляються лише ті учасники, провадження, участь яких у вчиненні відповідних процесуальних дій (чи прийнятті процесуальних рішень) не є обов'язковою. Зважаючи на це, до таких осіб необхідно віднести, по-перше, тих учасників, стосовно яких у конкретній нормі Кодексу міститься пряма вказівка, що їх неявка не перешкоджає вчиненню певної процесуальної дії (прийняттю процесуального рішення). Так, КПК України відкрито передбачає необов'язковість присутності особи, яка подала клопотання про залучення експерта, у процесі розгляду цього клопотання. По-друге, такими особами є ті учасники провадження, щодо яких Кодексом передбачається можливість (але не обов'язковість) участі в певній процесуальній дії, як це визначено, наприклад, у ч. 3 ст. 237 КПК України: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження».

КПК України встановлює чіткий перелік даних, які мають бути зазначені в повідомленні. Цей перелік лише в одному пункті відрізняється від тих, які визначаються у главі 11 КПК України, яка передбачає порядок здійснення повідомлень, і на яку посилається ч. 3 ст. 111 КПК («Повідомлення у кримінальному провадженні здійснюється у випадках, передбачених цим Кодексом, у порядку, передбаченому главою 11 цього Кодексу, за винятком положень щодо змісту повідомлення та наслідків неприбуття особи»). Ця відмінність впливає з різницею в самій правовій природі повідомлення та виклику: перше стосується осіб, участь яких у процесуальній дії не є обов'язковою, другий зобов'язує особу з'явитися для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Тому п. 8 ст. 112 КПК України вимагає очевидно вказати в повідомленні на необов'язковість участі особи, яка повідомляється, у процесуальній дії та можливості її проведення без участі особи в разі її відсутності; натомість у п.п. 8, 9 ст. 137 КПК України «Зміст повістки про виклик» зазначаються негативні для особи наслідки неприбуття за викликом (зокрема – можливість застосування приводу) з посиланням на відповідні положення закону, а також передбачені КПК України поважні причини, через які особа може не з'явитись за викликом, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити особу про неможливість з'явлення.

П. 1 ст. 112 КПК України вимагає вказати в повідомленні прізвище й посаду слідчого, прокурора і слідчого судді; якщо ж повідомлення здійснює суд, достатньо

вказати лише назву цього суду або судді, який здійснив виклик. Отже, посадова особа, яка направляє повідомлення, в будь-якому разі буде персоніфікована.

П. 2 ч. 112 КПК України, окрім адреси установи, котра здійснює повідомлення, та номера телефону допускає можливість використання інших засобів зв'язку: «Адреса установи, яка здійснює повідомлення, номер телефону чи інші засоби зв'язку». Законодавець застосував сполучник «чи», з чого випливає, що в повідомленні може бути вказано або номер телефону, або інший засіб зв'язку. Який саме вид зв'язку може скласти альтернативу телефонному, ця норма не конкретизує, але, з огляду на її очевидну мету, можна припустити, що під «іншим засобом зв'язку» варто розуміти будь-яку сучасну комунікаційну технологію, яка дозволяє отримувачу повідомлення оперативно зв'язатися з відповідальними особами установи, що його направила, та мати таким чином змогу отримати (уточнити) інформацію, необхідну для ефективної реалізації права на участь у процесуальній дії (отримання інформації про здійснену процесуальну дію, прийняте процесуальне рішення). Для тлумачення цього пункту певний інтерес може становити ст. 135 КПК України, в якій йдеться про порядок здійснення виклику у кримінальному провадженні. Тут способи виклику особи до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду визначаються вичерпно: надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою [2].

Здавалося б, цілком очевидна позиція щодо імені (назви) особи, яка повідомляється, та її адреси, за певних умов може викликати певні непорозуміння. Справа в тому, що п. 3 ст. 112 КПК України, в якому йдеться про ці дані, сформульовано недостатньо чітко: «<...> ім'я (найменування) особи, яка повідомляється, та її адреса». Зрозуміло, що «ім'я особи» означає прізвище, ім'я й по батькові фізичної особи, а «найменування» стосується юридичної особи, але юридична особа може мати адресу реєстрації й адресу фактичного проживання, які не збігаються; стосовно юридичної особи може йтися про юридичну адресу чи місцезнаходження, тобто фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи та здійснення управління й обліку (ст. 93 ЦК України). Є ймовірність того, що зазначена розпливчатість формулювань часом створюватиме певні ускладнення під час застосування цієї норми на практиці. Тому видається доцільним максимально повно, навіть надлишково, зазначити в повідомленні персональні дані та/або реквізити, котрі передбачаються цим пунктом.

Якщо повідомлення адресоване юридичній особі, то, зважаючи на буквальний зміст п. 3 ст. 112 КПК України, достатньо вказати лише назву такої особи й необов'язково зазначити прізвище та/чи посаду її представника. У цьому разі, якщо в повідомленні йдеться про участь у процесуальній дії, юридична особа, власне кажучи, має право сама визначити, хто виступатиме від її імені. Перевірка повноважень такого представника перед початком процесуальної дії Кодексом не передбачається. Якщо ж повідомлення стосується вже прийнятого процесуального рішення чи процесуальної дії, жодна зі складнощів не вбачається: повідомлення має суто інформаційний характер і проходить звичайним шляхом документообігу на підприємстві (в установі, організації).

КПК України встановлює, що, залежно від мети повідомлення, в ньому має міститись інформація про таке:

- процесуальну дію (дії), яка буде проведена в майбутньому;
- уже здійснену процесуальну дію;
- уже прийняте процесуальне рішення (п. 7 ст. 112 КПК України).

Ця норма не конкретизує, яка саме інформація має повідомлятися і в якому обсязі. Цілком очевидно, що

стосовно майбутньої процесуальної дії така інформація може бути мінімальною: здебільшого цілком достатньо назвати процесуальну дію, аби в адресата повідомлення склалось адекватне уявлення про бажаність чи небажаність участі в ній. Також у повідомленні є вказівка щодо необов'язковості участі у процесуальній дії та її проведення без участі особи, яка повідомляється, в разі її неприбуття; підпис слідчого, прокурора, слідчого судді, судді, який здійснив виклик. Стосовно уже здійснених процесуальних дій та прийнятих рішень інформація, як правило, повинна бути значно ширшою: отримувач має повідомлятися не тільки про факт здійснення тієї чи іншої процесуальної дії або прийняття процесуального рішення, але і про суть та зміст таких дій чи рішень. У кращому разі, якщо це можливо, то до повідомлення має додаватися копія протоколу процесуальної дії чи копія процесуального рішення [4, с. 187–191].

Право учасника кримінального провадження знати про прийняте процесуальне рішення кореспондує обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді або суду у визначених КПК України випадках повідомити про таке рішення або дію.

Повідомлення у кримінальному провадженні здійснюється у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 220 КПК України особа, яка заявила клопотання про виконання процесуальних дій під час досудового розслідування, повідомляється про результати розгляду такого клопотання; відповідно до ст. 253 КПК України особи, щодо яких проводилися НСРД, повідомляються про їх проведення.

Як зазначено вище, повідомлення учасників кримінального провадження щодо вчинення процесуальних дій здійснюється у разі, коли участь цих осіб у таких діях не є обов'язковою. Саме в цьому полягає відмінність повідомлення від схожої процесуальної дії – виклику слідчим, прокурором або судового виклику. Проте якщо метою повідомлення є інформування учасників кримінального провадження про прийняте процесуальне рішення чи процесуальну дію, то метою виклику є забезпечити участь особи у проведенні процесуальної дії. До того ж наслідками неприбуття на виклик можуть бути накладення грошового стягнення або привід особи, саме тоді як відсутність реакції особи на повідомлення не тягне за собою процесуальних наслідків [5, с. 185–186].

Повідомлення – це самостійна процесуальна дія у кримінальному провадженні. На слідчого, прокурора, слідчого суддю та суд покладається обов'язок повідомляти, у визначених законом випадках, певних учасників кримінального провадження, а саме: підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особу, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, їх захисників та законних представників, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, дату, час та місце процесуальної дії, проведення якої планується, про прийняте процесуальне рішення або проведену процесуальну дію.

Повідомлення учасників кримінального провадження має інформативне та правозабезпечувальне значення, оскільки в такий спосіб до відома учасника кримінального провадження доводиться інформація щодо руху кримінального провадження та можливості реалізації цієї особою її процесуальних прав у разі проведення тієї або іншої процесуальної дії.

Адресатом повідомлення є лише ті учасники кримінального процесу, участь яких у вчиненні процесуальної дії є необов'язковою. Базуючись на цьому, до таких осіб необхідно віднести, по-перше, тих учасників, щодо

яких у конкретній нормі КПК України міститься пряма вказівка, що їх неявка не перешкоджатиме вчиненню певної процесуальної дії (прийняттю процесуального рішення). Такими особами є ті учасники провадження, щодо яких КПК України передбачає можливість (але не обов'язковість) участі в певній процесуальній дії, як це зроблено, наприклад, у ч. 3 ст. 237 КПК України: «Для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження» [6, с. 230–233].

Окремими видами повідомлення у кримінальному провадженні є повідомлення про підозру та повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що пись-

мове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням із прокурором [7, с. 300–302].

Висновки. Отже, КПК України 2012 року більш чітко, ніж інші процесуальні кодекси, розмежує повідомлення (коли участь особи у процесуальних діях не є обов'язковою) і виклики, які здійснюються у формі повістки (коли учасник кримінального провадження зобов'язаний прийти для допиту чи участі в іншій процесуальній дії). Таким чином, КПК України зробив суттєвий крок уперед, запровадивши чітку і зрозумілу систему процесуальних дій, спрямованих на залучення учасників кримінального провадження до проведення процесуальних дій, інформування про прийняте процесуальне рішення чи вже здійснену процесуальну дію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.12.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Гончаренко В.Г., Колесник В.А. Кримінальне процесуальне право України: навчальний посібник Київ : ЮСТІНІАН, 2014. 576 с.
5. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
6. Благута Р.І., Гуцуляк Ю.В., Дуфенюк О.М. Кримінальний процес : підручник / за ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцка. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 532 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : ЮСТІНІАН, 2012. 1224 с.